

A kőolaj szerepe a világgazdaságban stratégiai megközelítésben

Losoncz Miklós

A GKI Gazdaságkutató Rt. kutatásvezetője és főiskolai tanár a Modern Üzleti tudományok Főiskoláján. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen 1977-ben végzett. Egyetemi doktori címet 1978-ban kapott, a közgazdaságtudomány kandidátusa 1984-ben lett. Átfogó kutatási területe a világgazdasági növekedés, beleértve a kőolaj szerepet, azon belül az Európai Unió és Magyarország és az EU közötti kapcsolatok.

A jelen szöveg szerzői jogi védelem alatt áll. Kiadja:

<http://alapitvany.kul-vilag.hu>

<http://www.nato-kozpont.hu>

Losoncz Miklós

A kőolaj szerepe a világgazdaságban stratégiai megközelítésben

A kőolaj ára rég nem látott magasságokban van, és egyes nézetek szerint az Egyesült Államok az olaj miatt támadta meg Irakot. Milyen tényezők befolyásolják e nyersanyag árát, mekkora készletekkel rendelkeznek a világ olajexportőrei, és honnan importál az Európai Unió és az Egyesült Államok, kik lesznek a jövő nagyfogyasztói? Milyen készletek állnak rendelkezésre napjainkba és milyen új piacok nyílhatnak a jövőben. Ezekre a kérdésekre kínál választ a Losoncz Miklós két részes tanulmánya. A most megjelent első részben a folyamatokat történelmi kontextusba helyezve láthatjuk az olajtermelő országok megszerveződését, az olajár rendkívül érdekes összehasonlító elemzését 1970 és 2003 között.

A szerző választ keres az elmúlt évek áringadozásaira valamint arra a nagy vitát kiváltó kérdésre, miszerint az egyesült államoknak érdekében állhatott-e Irakot pusztán kőolajáért megtámadni.

Az utóbbi egy-két év piaci fejleményei drámai erővel hívták fel a figyelmet a kőolaj gazdasági és politikai szerepére. Bár a technológia-intenzív világgazdasági növekedési pálya kibontakozásával jelentősége mérséklődött, a kőolaj még mindig a legfontosabb energiahordozó és nyersanyag. A kőolaj robbanómotorok hajtóanyagaként a közlekedésben és szállításban kereskedelmi méretekben semmivel nem helyettesíthet¹, és szerepe továbbra is lényeges a villamosenergia-termelésben².

A kőolajhoz való hozzáférés feltételrendszere (hazai termelés, import, beszerzési ár, szállítási infrastruktúra stb.) és a kőolaj mint energiahordozó és vegyipari alapanyag felhasználásának hatékonysága kiemelkedő mértékben befolyásolja az egyes országok gazdasági növekedését, nemzetközi versenyképességét illetve kül- és belgazdasági egyensúlyviszonyait (infláció, külkereskedelmi és folyó fizetési mérleg stb.). Ráadásul a tartalékok egyenlőtlen földrajzi megoszlása és ezzel összefüggésben a kitermelési költségek különbségei, továbbá a szervezeti alkuerő bevetetősége miatt a kőolaj alkalmas politikai-hatalmi nyomás kifejtésére, ennek következtében a kőolaj világpiaci ára tartósan elszakadhat a gazdasági fundamentumoktól. A kőolaj különleges áru abból a szempontból, hogy árát kiemelkedő mértékben határozzák meg gazdaságon kívüli (politikai, katonai, pszichológiai,

szervezeti, a piaci hangulattal kapcsolatos stb.) tényezők. Kizárólag a kereslet és a kínálat trendjeiből önmagában nem lehet levezetni az áralakulást.

Ez a tanulmány a továbbiakban azt elemzi, hogy milyen tágran értelmezett gazdasági és nem gazdasági tényezők és stratégiai megfontolások játszanak szerepet a kőolaj világméretű keresleti és kínálati trendjeiben, ezektől elválaszthatatlanul pedig a világpiacon ár alakulásában. A tanulmány időhorizontját a közelmúlt és a jelen képezi, ahol azonban ez a helyzet megértéséhez szükséges, ott a történelmi áttekintés módszerével is él.

Nemzetközi árirányzatok

A második világháború utáni időszakban a kőolaj világpiacon ára³ hosszú időn keresztül meglehetősen stabil volt. Ez a stabilitás 1973 után — nem utolsósorban politikai tényezőkkel összefüggésben — megszűnt. A Jom-Kippur háború hatására a hordónkénti OPEC referenciaár az 1973. évi 3 dollárról 1974-ben 10 dollár fölé emelkedett. Az iráni forradalom, illetve a császárság bukása nyomán 1978-1979-ben újabb áremelkedési hullám kezdődött, majd folytatódott az Irak és Irán közötti konfliktussal 1981-1982-ben, amely nyomán a hordónkénti kőolajár 32 dollár fölé nőtt. Fontos hangsúlyozni, hogy egyik nagy áremelési hullám idején sem volt kínálati hiány kőolajból, az áremelkedésnek politikai okai voltak. Végül 2003-2004-ben, az Irak elleni háború és az ország megszállása emelte a hordónkénti kőolajárat 40 dollár fölé, egyes rövidebb időszakokban 50 dollár közelébe.

Egyes kőolajpiaci szakértők szerint a jelenlegi magas kőolajár hordónként 4-5 dolláros, mások szerint 8-10 dolláros politikai felárat tartalmaz, amely a Közel-Kelet összes feszültségét (Irak, az izraeli-palesztin szembenállás, Afganisztán stb.), az ellátási lánc lehetséges zavarait, a világméretű terrorfenyegetést és a piaci spekulációk hatásait koncentráltan tükrözi. A piacok beárazzák a kedvezőtlen híreket és az azok mögött meghúzódó kockázatokat. E feszültségek csökkenése vagy eltűnése esetén ez a politikai felár a piaci hangulat javulása révén rövid időn belül mérséklődhet vagy megszűnhet. A 2003-ban és 2004-ben bekövetkezett áremelkedés annyiban különbözik a korábbiaktól, hogy azt most a politikai tényezőkön túlmenően a kereslet növekedése is táplálta.

A hosszú távú idősor azt is mutatja, hogy olyan időszakban, amikor nincsenek politikai csúcspontok a világon, nagyobb mértékben érvényesülnek a reál gazdasági tényezők. A nagyarányú, hirtelen áremelkedéseket tehát politikai tényezők idézik elő, miközben a kiugró áremelkedések közötti időszakokban a gazdasági tényezők a fő szerep.

A hosszú távú ártrendek ugyanakkor nem utalnak a kőolaj világpiaci árának kiemelkedő mértékű növekedésére reál értelemben. Ha a fő importőr országok inflációs rátájával igazítjuk ki a nominális kőolajárakat, akkor a hordónkénti ár 1973. évi árszinten 5,43 dollár lett volna 2003 -ban a 28,10 dolláros nominális árral szemben. Ugyanakkor az árfolyamváltozások figyelembe vételével 2003-ban 33,66 dollár lett volna az ár. A kőolajexportőrök politikai szempontból nyugalmasabb időszakokban akkor emeltek árat, ha a dollár erősödött a főbb devizákkal szemben, beleértve a kőolajexportőr országok devizáit. Ha ugyanis a dollár erősödik, akkor minden egyéb körülményt változatlanul tekintve a kőolajexportőr bevétele saját devizában kifejezve csökken.

Az árfolyam-változások és az infláció együttes hatásának leszámításával 2003 -ban 6,51 dolláros reál hordónkénti kőolajár adódott volna, ami alig több, mint kétszerese az 1973. évi árnak. Ez más oldalról azt jelenti, hogy a 2003. évi 28,10 dolláros nominális hordónkénti kőolajár 1973. évi árszinten az infláció és az árfolyamváltozások érvényesítésével 60 dollár lenne.

A kőolaj világpiaci ára az utóbbi három évtizedben nagy mértékben függetlenedett a ráfordításoktól. Ez a függetlenedés viszonylagos, azaz az ár nem szakadt el teljes mértékben a reálgazdasági tényezőktől, és mértéke időben változó. Az a hordónkénti árszint, amely fedezi a kitermelési költségeket, valahol 10 és 20 dollár között van. A Texasban és Oklahomában található kis kutak, amelyekből az USA termelésének egyötöde származik, és amelyek naponta 10 -15 hordó kőolajat adnak, megközelítőleg 12-14 dolláros átlagköltséggel működnek.

1 sz. táblázat: A kőolaj nominális és reálára 1970 és 2003 között (USD/hordó)

	Nominális ár*	Árfolyamok**	Infláció***	Árfolyammal és inflációval kiigazított ár****
1970	1,67	1,97	2,02	2,38
1971	2,03	2,35	2,32	2,68
1972	2,29	2,47	2,49	2,68
1973	3,05	3,05	3,05	3,05
1974	10,73	11,06	9,39	9,68
1975	10,73	10,86	8,37	8,47
1976	11,51	2,57	8,18	8,93
1977	12,39	13,41	8,01	8,67
1978	12,70	12,60	7,64	7,58
1979	17,25	16,48	9,45	9,04
1980	28,64	27,33	13,89	13,26
1981	32,51	35,66	14,18	15,55
1982	32,38	39,76	12,97	15,93
1983	29,04	38,79	10,90	14,57

1984	28,20	41,44	9,97	14,66
1985	27,01	41,16	9,06	13,80
1986	13,53	16,94	4,40	5,50
1987	17,73	19,98	5,57	6,25
1988	14,24	15,54	4,32	4,72
1989	17,31	19,87	5,00	5,74
1990	22,26	23,38	6,07	6,38
1991	18,62	19,84	4,85	5,16
1992	18,44	19,24	4,62	4,82
1993	16,33	18,88	3,96	4,58
1994	15,53	17,90	3,66	4,22
1995	16,86	18,63	3,85	4,26
1996	20,29	22,60	4,51	5,03
1997	18,68	22,33	4,06	4,86
1998	12,28	14,91	2,63	3,19
1999	17,47	21,67	3,69	4,58
2000	27,60	37,76	5,69	7,78
2001	23,12	32,65	4,66	6,58
2002	24,36	33,13	4,82	6,55
2003	28,10	33,66	5,43	6,51

Forrás: OPEC Annual Statistical Bulletin, 2003

Megjegyzések: A bázis 1973=100

* 1970 és 1982 között az arab könnyűolaj hivatalos ára, 1982-től az OPEC által kínált kőolajfajtákból összeállított kosár azonnali piaci ára.

** Az ecu, illetve az euró, a font sterling és a svájci frank OPEC -importtal súlyozott átlaga.

*** Az USA, az euróövezet, az Egyesült Királyság és Svájc fogyasztói árindexének súlyozott átlaga alapján.

**** A nominális ár a valutaárfolyam és az infláció hatásával korrigálva.

A szibériai kőolajmezők átlagköltsége 12 dollár/hordó körüli értékre becsülhető. Az északi-tengeri mezőkön 18-20 dollár az egy hordóra jutó költség. A Perzsa-öböl országaiiban az átlagos kitermelési költség hordónként 5-6 dollár. Indonéziában, Iránban és Nigériában a kitermelés költsége 6-8 dollár között mozog hordónként. Ezekre további költségek rakódnak (szállítás, tárolás stb.). Az utóbbi időszak tapasztalatai alapján a világ vezető kőolajtársaságai 20 dollár/hordó termelési költség alatt kezdik meg a kőolajtermelést.

A kőolajár változását nem feltétlenül azonnal, de tendenciájában követni szokta a feldolgozott termékek, azaz a benzin, a fűtőolaj és a gázolaj ára is. A feldolgozott termékek tonnánkénti ára a finomítói árrés nagyságától függően mintegy 4 dollárral haladja meg a

nyersanyagét. A kőolajár világpiaci árának eltávolodása a kitermelési költségektől nem csekély mértékben vezethető vissza a főbb piaci szereplők szervezeti alkuerejére és szervezeti hatalmára.

Piaci szerkezet és szervezeti hatalom

Az utóbbi évek kőolajpiaci ármozgásait kiemelkedő mértékben magyarázzák az iparág piaci szerkezetében végbement változások. Az 1950-es évek közepéig a világ kőolajiparában (az USA és az akkori Szovjetunió kivételével) domináns szerepe volt egy kis számú olajtársaságból álló vállalatcsoportnak, az ún. „hét nővér”-nek.⁴ Ebben az időszakban még nem lehetett beszélni a kőolaj szabad piacáról. A kőolaj-kereskedelem vállalatok között zajlott, az érdekelt vállalatok által kidolgozott szabályok szerint. A „hét nővér” az árat nem kereskedelmi árként határozta meg, hanem a vállalatok közötti csere és a fogadó ország kormányának fizetendő adók és royalty-k referencia-értékeként. Az adókat és royalty-kat a hordónkénti olajár százalékában rögzítették.⁵

Az 1950-es évek végére kezdett a külső övezetben (azaz a hét nővér által nem ellenőrzött régiókban) megjelenni a szabad piac, ami kihívást intézett a korábbi vállalati gyakorlattal szemben. Független olajvállalatok jöttek létre az USA-ban és Nyugat-Európában, amelyek kitermelési jogokra tettek szert az új olajtermelő régiókban. Ezek pénzügyi feltételei különböztek a közel-keleti országokra jellemző hagyományos koncesszióktól.

A szabad piacon működő vállalatok sokkal kevesebb adót és royalty-t fizettek, mint a közel-keleti térségben. Ezáltal az újonnan jöttek költségei kisebbek voltak, és alacsonyabb árakat tudtak kínálni. Ezt látva a „hét nővér” 1959-ben és 1960-ban több alkalommal is csökkentette árait, ezáltal az általuk fizetett adók és royalty-k összege is mérséklődött. Az erre adott válasz volt az OPEC megalakulása 1960-ban Irán, Irak, Kuvait, Szaúd-Arábia és Venezuela részvételével. Az OPEC-tagállamok befagyasztották az olajárakat, ezáltal megállították kőolajjüvedelmeik további csökkenését. Véget vetettek a nagyvállalatok egyoldalú döntéseinek is.

Az OPEC megalakulása megakadályozta a korábban kialakult lefelé irányuló árversenyt, és tagországi domináns piaci szerepére támaszkodva hozzájárult az olajipar stabilizálásához. Algéria, Indonézia, Líbia, Nigéria, Katar és az Egyesült Arab Emírátságok későbbi csatlakozása a szervezethez még jobban stabilizálta a piacot. A szervezetben nem volt túlságosan nagy a fluktuáció, termelésének visszaesése, illetve az export bizonyos kritikus szint alá csökkenése miatt Ecuador 1993-ban, Gabon pedig 1996-ban lépett ki az OPEC-ből. Ugyanakkor a szervezet nem bizonyult vonzósnak más országok számára, Nigéria 1971. évi csatlakozása óta nem vett fel új tagot. Az OPEC tagállamainak olajiparában az állami tulajdon dominál. Kevés tagállam engedélyezi külföldi vállalatok tevékenységét.

Az OPEC eleinte defenzív szervezet volt. Offenzívába 1973 októberében ment át, amikor egyoldalúan, nem pedig az olajvállalatokkal való konzultáción állapította meg az árat. (70 százalékos áremelésre került sor, kőolaj hordónkénti átlagárát 5,11 dollárra emelték.) Ehhez kapcsolódott a nyugati országokkal szembeni olajembargó, tiltakozásul a Jom Kippur háború ellen. Ebbe a sorba illeszkedett az 1981 januári áremelés, aminek nyomán a hordónkénti kőolajár 34 dollárra nőtt. A két világpiacon sokk nyomán megindult a keresleti oldal alkalmazkodása.

Az 1970-es és 1980-as években az OPEC számottevő befolyást gyakorolt a kőolaj világpiacon árára, amely viszont az 1980-as évek végétől szinte folyamatosan gyengült. Az 1990. évi Öböl-háború a csoport erejét lényegében egyetlen tagállamra, Szaúd-Arábiára korlátozta. Emellett olyan geopolitikai problémákkal is meg kellett birkóznia, amelyek meghaladták erejét. A másikkal szemben, Irakra kirótt nemzetközi korlátozások következtében további erőviszony-eltolódás következett be a szervezeten belül. A többi OPEC-tagállam szerepe ugyanis teljesen irreleváns volt a szervezet döntéseiben, mivel nem tartották be a megállapított kitermelési kvótákat. E tekintetben az OPEC-hez nem tartozó országokhoz hasonlítottak.

Az OPEC hatalmát az 1990-es évek végéig tartó időszakban több, a szervezet erejétől független tényező is gyengítette⁶. E tényezők között említhető a földgáz, a nukleáris energia és a szén növekvő felhasználása, ami mérsékelte a kőolaj iránti keresletet, valamint a kőolaj-kutatási és kitermelési technológiák forradalmi fejlődése. A legutóbbi idők innovációi nyomán csökkentek a kőolajfeltárással és kitermeléssel kapcsolatos kockázatok és költségek. E technológiák eredményeként az OPEC-hez nem tartozó országok kínálata nőtt meg igen erőteljesen. A technológiai innovációk lehetővé tették az alaszakai és az északi-tengeri lelőhelyek kiaknázását. Nem lehet figyelmen kívül hagyni más regionális kőolaj-kínálati források megjelenését, illetve termelésének bővülését (Mexikó, Norvégia, Egyesült Királyság stb.) sem, ami egyes esetekben jórészt független volt a technológiai fejlődéstől (például Mexikó esetében).

Az OPEC erejét gyengítette a dereguláció és privatizáció globális elterjedése, beleértve a kőolajkutatás terén kibontakozott deregulációt is. Ezzel összefüggésben mérséklődtek az új vállalatok számára a kőolajpiacra való belépés korlátai. A nemzetközi környezetvédelmi egyezmények szintén gyengítették a szervezet alkuerjét.

Az azonnali (spot) piac kiszámíthatatlansága eredményezte az olaj határidős és származékos ügyletek megjelenését. A tőzsdei határidős ügyletek olcsóbbak, sokkal átláthatóbbak, nem vagy kevésbé manipulálhatók közvetlenül, és a kőolajnak a rövid távú kereslet és kínálat egymáshoz való viszonyán alapuló piaci árát tükrözik minden pillanatban. Hatékonyságát javította az információkhoz való hozzájutás feltételeinek a javulása az utóbbi tíz évben. Az OPEC-országok kőolajuk szerződéses árbázisát a spot piacokhoz kapcsolódó formula segítségével

határozzák meg. A spot árak viszont erősen kötődnek a tőzsdei határidős árakhoz. Ezáltal az olajárakat szervezett csere keretében alakítják ki azok, akikre az tartozik. Szaúd -Arábia 1985-1986-ban kötötte az általa kitermelt kőolaj árát a szabadpiaci tőzsdei árakhoz.

Az OPEC által kidolgozott és érvényesített árstratégia értelmében a szervezet arra törekszik, hogy az általa exportált kőolaj hordónkénti átlagárát a 22 és 28 dollár közötti sávban tartsa. Ha az ár 20 egymás követő kereskedési napon 22 dollár alá csökken, akkor az OPEC a kitermelést mérsékli, ha 28 dollár fölé emelkedik, akkor növeli. Jel enleg szó van arról, hogy a sáv felső határát 28-ról 30 vagy 32 dollárra emeljék. A tapasztalatok alapján ez a formula nem járult hozzá a kőolaj világpiaci árának stabilizálásához. Egyrészt azért, mert a szabály könnyen kijátszható. Ha ugyanis a 19. kereskedési napon visszaterelik az árat az OPEC által megállapított sávba, akkor a számlálás újratekintődik. Másrészt az OPEC tagállamai exportbevételeik növelése érdekében hajlamosak a számukra megállapított termelési kvótákat túllépni.

Az árutőzsdei határidős piacok fokozták a kőolaj világpiaci árának a volatilitását vagy változékonyságát. A tőzsde ugyanis nemcsak a reálgazdasági tényezőkben bekövetkezett vagy bekövetkező változásokat árazza be, hanem minden olyan politikai, pszichológiai stb. tényezőt, piaci hangulatot és várakozást, amely hat az árra. Felfokozott piaci hangulatban a hordónkénti kőolajár napon belül több dollárral is elmozdulhat, ráadásul nem is egyszer.

A kőolaj és a belőle készült termékek némelyikének tőzsdecikké válása nyomán kitágultak a piac dimenziói. A fizikai értelemben létező (azaz felszínre hozott, de még fel nem dolgozott) kőolaj- és földgázkészletek többszöröse cserél gazdát a világ különböző regulált (tőzsde) és nem regulált (forward piacok, derivatív instrumentumok)⁷ határidős piacain. Ennek következtében nemcsak a valóságos fizikai értelemben vett termékek iránti kereslet és kínálat mozgatja a piacot, hanem a hírekkel, piaci várakozásokkal és feltételezésekkel kereskednek is, akik óriási összegeket hajlandók befektetni egy-egy feltevés vagy várakozás beigazolódására⁸. Következésképpen megfelelő mennyiségű tőkével az azonnali és a határidős árakat, ezen keresztül az egész piacot számottevő mértékben lehet befolyásolni.

Nem utolsó sorban a spekulációs motívum miatt, a tőzsdei árak felerősítik az ármozgásokat mindkét irányban. Szakértői becslések szerint jelenleg a nemzetközi kőolajárak 20 százaléka nincs összefüggésben a gazdasági fundamentumokkal: a kereslettel és a kínálattal, hanem a New York-i és londoni határidős kőolajpiacon folytatott spekulációra vezethető vissza. Az áremelkedésre számító határidős kontraktusok száma az utóbbi hetekben rekordnagyságot ért el az utóbbi tíz évet tekintve.

A kőolaj mint energiahordozó és nyersanyag megjelenése az árut őrzdén nem csekély mértékben gyengítette az OPEC áralakító szerepét és alkuerejét. A spekuláció az 1990-es évek második felében az OPEC ellen dolgozott, míg 2003-ban és 2004-ben az OPEC rövid távú érdekeit szolgálta úgy, hogy arra az OPEC országainak kevés befolyása volt. Olyan körülmények között, amikor az árakat kiemelkedő mértékben alakítja a spekuláció, a gyors áremelkedést ugyanolyan gyors áresés követheti.

Keresleti és kínálati trendek

Annak ellenére, hogy a kőolaj világpiaci árát nagy számú nem gazdasági tényező alakítja, nem éréktelen elemezni az árat – főként hosszú távon – meghatározó reál gazdasági fundamentumokat. Tény az, hogy az utóbbi időkben a *kőolaj iránti kereslet* világviszonylatban megnőtt. A Nemzetközi Energiaügynökség legutóbbi kőolajpiaci jelentése⁹ szerint a kőolaj iránti világméretű kereslet 2004-ben napi 2,5 millió hordóval az előző évi 79,6-ról 82,2 millió hordóra emelkedett, 2005-re napi 1,8 millió hordó növekményt prognosztizálnak, 84 millió hordós összes kereslettel. A kereslet bővülésének leglényegesebb hajtóereje a világgazdaságban megindult fellendülés. Ezen belül lényeges szerepe volt annak, hogy a nemzetközi idegenforgalom felépült USA elleni 2001. szeptember 11-i terrortámadást követő sokkból, és ezzel összefüggésben megnövekedett a repülőgépjáratok hajtóanyag iránti kereslet (erre jut a világméretű kereslet háromnegyede), valamint a robbanómotorok üzemanyag-kereslete is. Ez elsősorban az USA keresletét dinamizálja.

Nem hagyható figyelmen kívül az USA Irak elleni katonai támadása, illetve katonai jelenlét a közel-keleti országban. Az amerikai csapatok elszállítása a Közel-Keletre, a hadműveletek, majd a háború végét követő megszállás érékelhetően megemelte az USA üzemanyag-, azon keresztül kőolaj-felhasználását.

A keresletbővülés földrajzi súlypontja mégis Kína, ahol 2004 első negyedében napi 1 millió hordóval nőtt a kőolajigény, ami a világméretű növekmény fele. Kínában nemcsak a termelés növekvő energiaigénye táplálja a kőolaj iránti keresletet, hanem a motorizáció terjedése is. A személyi járművek növekedésével gyors ütemben gyarapodik a személygépkocsi-állomány. Ugyancsak gyors, bár a kínaitól elmaradó ütemben bővül a kőolaj iránti kereslet Indiában is. Ennek alapján megállapítható, hogy a 2003. és 2004. évi áremelkedések oka nem kizárólag politikai jellegű volt, hanem a kereslet növekedése is jelentős szerepet játszott benne.

2. sz. táblázat: A világ kőolajimportjának földrajzi megoszlása 2003-ban

	Ezer hordó		Százalék	
	1999	2003	1999	2003
Észak-Amerika	10096,7	11237,7	26,7	27,8
Kanada	770,2	888,9	2,0	2,2
USA	9326,5	10348,8	24,7	25,6
Latin-Amerika	1840,4	1881,5	4,9	4,6
Kelet-Európa	939,6	992,0	2,5	2,4
Nyugat-Európa	11896,2	11639,6	31,5	28,7
Belgium	696,1	727,9	1,8	1,8
Franciaország	1803,6	1708,0	4,8	4,2
NSZK	2196,5	2138,8	5,8	5,3
Görögország	372,9	397,3	1,0	1,0
Olaszország	1718,0	1686,3	4,5	4,2
Hollandia	1141,5	974,5	3,0	2,4
Spanyolország	1199,8	1150,7	3,2	2,8
Svédország	399,8	406,1	1,1	1,0
Törökország	476,6	483,9	1,3	1,2
Egyesült Királyság	792,3	967,6	2,1	2,4
Egyéb	1099,1	998,6	2,9	2,5
Közel-Kelet	483,0	501,2	1,3	1,2
Afrika	772,5	731,5	2,0	1,8
Ázsia	11788,6	13510,9	31,2	33,4
India	925,9	1574,1	2,4	3,9
Japán	4261,0	4162,7	11,3	10,3
Összesen	37817,1	40494,4	100,0	100,0

Forrás: OPEC Annual Statistical Bulletin, 2003, p. 92.

Megjegyzés: Az OPEC statisztikai évkönyve nem közölt adatot Kínára, ezért nem szerepel a táblázatban.

A kereslettel összességében lépést tartott a *kínálat*, ami a Nemzetközi Energiaügynökség szerint 2004-ben napi 83,5 millió hordót tesz ki. A kereslet és a kínálat közötti különbség a *készletek növekedésében* csapódik ki. Az utóbbi hónapokban globális kínálati hiány nem volt, a felhasználók biztosítani tudták a számukra szükséges kőolajmennyiséget, bár kétségtelenül magasabb áron, mint korábban. Első megközelítésben az egymással közel egyensúlyban lévő kereslet és kínálat önmagában *nem indokolja* az utóbbi időszak áremelkedését. Ezt a következtetést azonban két megjegyzéssel célszerű árnyalni.

Egyrészt a kitermelésre, a keresletre és a készletekre vonatkozó *adatok megbízhatósága* kétséges. Ami a kínálati oldalt illeti, a piaci előnyök megszerzése érdekében az OPEC termelői hajlamosak homályban hagyni termelésük valós szintjét, illetve gyakran közölnek félrevezető adatokat. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a tagállamok a valóságosnál rendszerint kisebb termelést közölnek az OPEC központjával, mert a rájuk vonatkozó termelési kvóta túllépésével kívánnak pótlólagos exportbevételhez jutni. Szaúd-Arábia tartalék kapacitásainak nagyságrendjét *nem közli megbízhatóan*. Oroszország a kőolajtartalékainak nagyságrendjéről *nem szolgáltat pontos adatokat*.

A keresleti oldalon a kínai hivatalos statisztikák messze nem jeleznek erős növekedést az ország kőolaj-felhasználásában. Teljes a bizonytalanság a világméretű készletek nagyságrendjének tekintetében. A Nemzetközi Energiaügynökség az új információk birtokában havonta vizsgálja felül az adatait.

Másrészt ha el is fogadjuk reálisnak a statisztikai adatokat, ezek alapján a kínálat alig több, mint 1 százalékkal haladja meg a keresletet. Ez rendkívül csekély többlet, jóval kisebb, mint amit más nyersanyagok és energiahordozók (például a kőszén) körében regisztrálnak, miközben a kőolaj a legfontosabb nyersanyag és energiahordozó¹⁰. A szerény kínálati többlet *alacsony készletszinttel* párosulva kedvezőtlenül érinti a piaci szereplők várakozásait. Váratlan zavarok a kínálatban könnyen kőolajhiányt eredményezhetnek. Szakértői vélemények szerint a világgazdasági fellendülést nem veszélyeztető, de a kőolajtermelők és -exportőrök érdekeivel is összhangban álló ár tartásához legalább 4 százalékos különbségre lenne szükség a kereslet és a kínálat dinamikája között az utóbbi javára. Az 1980-as évtizedben volt olyan év, amikor a kínálat mintegy 20 százalékkal haladta meg a keresletet, aminek következménye a kőolajár zuhanása volt. Ettől elválaszthatatlan a *tartalékkapacitások* nagyságrendje, amely az OPEC-ben mintegy napi 2 millió hordóra becsülhető, és gyakorlatilag Szaúd-Arábiára koncentrálódik. Ezzel szemben 2001-ben még napi 6 millió hordós tartalék kapacitás volt az OPEC országokban, amit mozgósítani lehetett ellátási nehézségek esetén. A kőolajkínálatot szűkítették az Iránnal, Irakkal és Líbiával szemben fenntartott gazdasági szankciók is. Az OPEC termelési kapacitása az 1979. évi napi 34 millió hordóról 2004-ben 30 millió hordó alá csökkent.

A globális keresleti trendek mögött *szerkezeti feszültségek* is meghúzódnak. Először is a kőolaj-felhasználásban számottevő *szезonális ingadozások* vannak. Az északi féltekén a csúcsidőszak egyrészt télen van, a hideg miatt, másrészt nyáron, amikor a lakossági felhasználók az átlagosnál többet használják személygépkocsijukat. Másodsor, amíg a kereslet világméreteken a repülőgép- és járműhajtóanyag előállításához legalkalmasabb könnyű kőolajfajták iránt nőtt, addig a fűtéshez és elektromos áram termeléséhez használt nehéz

kőolajfajtákból alig emelkedett. A nehéz kőolajtípusok feldolgozása a könnyű kőolajfajtákra szakosodott finomítókra pótlólagos költségeket ró.

Harmadszor, az USA finomítói rendszere képtelen kielégíteni a *növekvő üzemanyag-keresletet*. Ebben a megkezdődött gazdasági fellendülés mellett az is szerepet játszik, hogy az amerikai finomítók nehezen tudnak megbirkózni az új környezetvédelmi törvények által állított követelményekkel, valamint a szabályok 2000 utáni változásaival. Ez utóbbiak arra vonatkoznak, hogy milyen típusú üzemanyagok állíthatók elő. Az USA 123 gázolajat és motorbenzint előállító finomítója közül 20-at valószínűleg be kell zárni, mert nem képes eleget tenni a következő 2-3 évben hatályba lépő még szigorúbb környezetvédelmi jogszabályoknak¹¹. Az USA-ban 1987 és 2003 között az aktív finomítók száma 195-ről 145-re csökkent, miközben kapacitásuk napi 14,940 millió hordóról 16,484 millió hordóra nőtt.

A kereslet és a kínálat közötti rést az üzemanyag-import sem képes betölteni, mert sok külföldi finomító nem képes eleget tenni a szigorú amerikai környezetvédelmi és egyéb minőségi követelményeknek, azaz olyan termékeket gyárt, amelyek nem felelnek meg az amerikai szabványoknak. A kőolajimport fokozása a feldolgozás szűk kapacitásait önmagában nem oldja meg, ha a hazai és a venezuelai finomítók nem képesek ellátni megfelelő minőségű üzemanyaggal olyan kulcsfontosságú amerikai szövetségi államokat, mint New York, Connecticut és Kalifornia. Az amerikai üzemanyagpiac állapota tehát annak ellenére gyakorol kiemelkedő – elsősorban pszichológiai – hatást a kőolaj világpiaci árára, hogy a hazai és a globális keresletnek viszonylag csekély hányada jut rá.

Az alacsony kőolajárak idején (2000 előtt) a költségtakarékosság és a nyereségesség javítása jegyében sok felhasználó ország *leépítette* készleteinek nagy részét, a finomítók áttértek az éppen időben termelésre (just in time production), azaz minimális készletet tartottak, a készletezés terhét a termelőkre hárították. Arra számítottak, hogy a finomítók működéséhez szükséges nyersanyag folyamatosan érkezik.

3. sz. táblázat: A kőolaj kínálata és kereslete (Millió hordó/nap)

	2001	2002	2003	2004	2005
OECD kereslet					
Észak-Amerika	24,0	24,1	24,6	25,1	25,3
Európa	15,3	15,2	15,3	15,6	15,7
Csendes-óceán	8,7	8,6	8,8	8,7	8,6
OECD összesen	47,9	48,0	48,7	49,3	49,7
OECD-n kívüli kereslet					

Volt Szovjetunió	3,7	3,5	3,6	3,7	3,8
Európa	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8
Kína	4,7	5,0	5,5	6,3	6,8
Egyéb Ázsia	7,96	7,9	8,1	8,5	8,8
Latin-Amerika	4,9	4,8	4,7	4,9	5,0
Közel-Kelet	5,2	5,4	5,6	5,9	6,2
Afrika	2,6	2,7	2,7	2,8	2,9
OECD-n kívüli kínálat összesen	29,4	29,9	31,0	32,9	34,3
Összes kereslet	77,3	77,9	79,6	82,2	84,0
OECD kínálat					
Észak-Amerika	14,4	14,5	14,6	14,7	14,9
Európa	6,7	6,6	6,3	6,2	6,0
Csendes-óceán	0,8	0,8	0,7	0,6	0,5
OECD összesen	21,8	21,8	21,6	21,5	21,4
OECD-n kívüli kínálat					
Volt Szovjetunió	8,6	9,4	10,3	11,1	11,7
Európa	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Kína	3,3	3,4	3,4	3,5	3,5
Egyéb Ázsia	2,4	2,5	2,6	2,7	2,7
Latin-Amerika	3,8	3,9	4,0	4,1	4,3
Közel-Kelet	2,1	2,1	2,0	1,9	1,9
Afrika	2,8	3,0	3,0	3,4	3,8
OECD-n kívüli kínálat összesen	23,2	24,5	25,5	26,8	28,1
Feldolgozási különbség	1,7	1,8	1,8	1,8	1,9
Összes OPEC-en kívüli	46,8	48,1	48,9	50,2	51,4
OPEC					
Kőolaj	27,0	25,1	26,8		
Cseppfolyósított földgáz	3,4	3,7	3,9	4,4	4,8
OPEC összesen	30,4	28,8	30,7		
Összes kínálat	77,2	76,9	79,6		
Készletváltozás és egyéb					
Ipar	0,3	-0,4	0,1		
Kormány	0,0	0,2	0,2		
Összesen	0,3	-0,3	0,3		

Forrás: International Energy Agency: Oil Market Report. A monthly oil market and stock assessment, 2004. augusztus 11., p 44.

Az üzemanyagkészletek alacsony szintje azzal is összefügg, hogy a kereslet bővülése ellenére az USA-ban 30 éve épült legutóbb új kőolaj-finomító. Az OPEC-nek egyébként elemi érdeke, hogy a felhasználó országok készletei minél alacsonyabb szinten maradjanak, mert ebben az esetben képes ugyanis maximalizálni a piacra gyakorolt befolyását. Emellett természetesen zavartalanul el kívánja látni a fogyasztókat kőolajjal, lehetőség szerint olyan magas áron, amely még nem veti vissza érzékelhetően a keresletet.

Olyan időszakban, amikor az ár magas, semmi nem ösztönzi a gazdasági szereplőket a készletek növelésére. Ha a határidős árutőzsdéken a jövőbeli időpontokra jegyzett kőolajárak alacsonyabbak, mint az azonnali piac árai, akkor aztán végképp nem érdemes a finomítóknak növelni a készleteiket, hiszen a tőzsdei árjelzések szerint később olcsóbban is hozzájuthatnak a termékhez.

Abszolút kínálati hiánnyal sem a múltban, *sem a jövőben nem kell* számolni. Erre megfelelő alapot ad a bizonyított kőolaj-tartalékok nagyságrendje. Ez a kutatási technológiák fejlődéséből kifolyólag jelenleg jóval nagyobb, mint 1973-ban, az első világgazdasági kőolajválság idején volt. Ráadásul a legutóbbi becslések megemelték a készletek nagyságát. Az Exxon szerint 192 milliárd tonna a világ bizonyított kőolajtartaléka, 7 milliárd tonnával több a tavalyi becslésnél¹². A bizonyított kőolajkészletek mellett nagy mennyiségben fedeztek fel ún. nem konvencionális készleteket, amilyen például az olajhomok Kanadában, amelyből mintegy 174 milliárd hordó kőolajat lehetne gazdaságosan kinyerni¹³. Az utóbbi években visszaesett a feltárási tevékenység mégis visszaesett. A növekvő kereslet kielégítéséhez az szükséges, hogy a kőolajvállalatok gyorsabb ütemben tárjanak fel új lelőhelyeket annál, mint amilyen ütemben a meglévők kimerülnek. Az utóbbi években a vezető kőolajtársaságok esetében az új feltárások és a kimerülő mezők közötti arány csökkent.

A kínálat hosszú távú biztosítása azonban nem automatikus. A Nemzetközi Energiaügynökség egyik tanulmánya szerint¹⁴ a következő 30 évben 2,2 billió dollárt (2,2 ezer milliárd dollár) kell beruházni a feltárásba és a termelésbe. Ennek az összegnek az egynegyede fedezi a kereslet növekedését, a fennmaradó hányada pedig a kimerült vagy a jövőben kimerülő kőolajmezők termelésükiesésének pótlását. Ehhez azonban az is szükséges, hogy az angolszász kapitalizmus logikája alapján működő olajtársaságok változtassanak üzleti stratégiájukon. Az utóbbi években ugyanis a vezető olajvállalatok inkább kisebb kockázatú lépésekkel javítottak – elsősorban pénzügyi — teljesítményükön (saját részvények visszavásárlása, adósságok leépítése, nagyvonalú osztalékfizetés a részvényeseknek, a versenytársak felvásárlása stb.), miközben elhanyagolták a nagyobb kockázatokkal járó kutatási és feltárási tevékenységet.

Ugyanakkor figyelmet érdemel, hogy a bizonyított kőolaj-tartalékok 78 százaléka az OPEC-tagországokban található, azok közül is közel egynegyede Szaúd-Arábiában, míg Irán, Irak és Kuvait részesedése egyenként további mintegy 10-10 százalék. Ebből nem nehéz levonni azt a következtetést, hogy e négy közel-keleti ország hosszú távon kiemelkedő szerepet fog játszani a világ kőolajellátásában. A volt Szovjetunió aránya a világ kőolajtartalékaiban mindössze 7 százalék körüli, az OPEC vezető országai után a legnagyobb, ez azonban hosszú távon nem alapoz meg erősebb gazdasági és politikai nyomásgyakorló pozíciót. A kutatási módszerek fejlődésével további gazdaságosan kitermelhető tartalékokat fognak találni. Ebből a szempontból elgondolkodtató, hogy Szaúd-Arábiában évek óta nem találtak újabb tartalékokat.

A világ kőolajexportja ugyanakkor földrajzi szempontból kevésbé koncentrált. Az OPEC részesedése a világ kőolajkivitelében 1992 és 2003 között 40 százalék körül mozgott, ennek egynegyede, azaz a világexport mintegy 10 százaléka jutott Szaúd-Arábiára. Figyelmet érdemel, hogy 2003-ban Oroszország megelőzte Szaúd-Arábiát a kőolaj-kitermelésben, a napi több mint 9 millió hordós termelésnek azonban csak kétharmadát exportálják. Az utóbbi években az OPEC nem bővítette megfelelő ütemben kitermelési kapacitásait, ez volt az oka annak, hogy a kínálat nem volt képes lépést tartani a megnövekedett kereslettel.

4. sz. táblázat: A világ bizonyított kőolajtartalékai

	Millió hordó		Százalék	
	1999	2003	1999	2003
Észak-Amerika	26469	27200	2,5	2,4
Latin-Amerika	123791	116437	11,6	10,2
Mexikó	28260	16040	2,7	1,4
Kelet-Európa	77687	88291	7,3	7,8
volt Szovjetunió	75832	86932	7,1	7,6
Egyéb	1855	1359	0,2	0,1
Nyugat-Európa	18843	18385	1,8	1,6
Dánia	1069	1277	0,1	0,1
Olaszország	622	622	0,1	0,1
Norvégia	10850	10447	1,0	0,9
Egyesült Királyság	5153	4665	0,5	0,4
Egyéb	1149	1375	0,1	0,1
Közél-Kelet	678737	735866	63,8	64,7
Irán	93100	133250	8,8	11,7
Irak	112500	115000	10,6	10,1
Kuvait	96500	99000	9,1	8,7

Omán	5700	5600	0,5	0,5
Katar	3700	15207	0,3	1,3
Szaúd-Arábia	262784	262730	24,7	23,1
Szíria	2500	3150	0,2	0,3
Egyesült Arab Emírátságok	97800	97800	9,2	8,6
Egyéb	4153	4130	0,4	0,4
Afrika	84258	105507	7,9	9,3
Algéria	11314	11800	1,1	1,0
Angola	5050	8900	0,5	0,8
Líbia	29500	39126	2,8	3,4
Nigéria	29000	35255	2,7	3,1
Ázsia	53559	45862	5,0	4,0
Összesen	1063343	1137550	100,0	100,0
OPEC	818247	891116	77,0	78,3

Forrás: OPEC Annual Statistical Bulletin, 2003, p. 34.

A Nemzetközi Energiaügynökség előrejelzése szerint az OPEC termelése napi 26 millió hordóval, a 2002. évi 30-ról 2025-ben 56 millió hordóra emelkedik, miközben a világ többi részének a termelése 48-ról 65 millió tonnára nő, azaz a világ függősége az OPEC kőolajától fokozódik¹⁵.

Ami a rövid távú trendeket illeti, a következő másfél évben a kőolajár szempontjából az lesz a meghatározó, hogy miképpen alakul 14 nagyberuházás. A Reuters ágazati felmérése alapján a volt Szovjetunióban, Brazíliában és Nyugat-Afrikában folyamatban lévő termelési és vezetéképítési projektek befejezése 2005 végéig napi 2,4 millió hordóval növeli a világ kőolajkínálatát. Ehhez adódik hozzá a tervezett kisebb beruházások további napi 1 millió hordós növekménye¹⁶.

A fenti áttekintéséből kitűnik, hogy a fejlett ipari országok a világméretű tartalékok földrajzi megoszlásának sajátosságai miatt igen csekély mozgástérrel rendelkeznek a kőolajkínálat biztosításában. Ilyen körülmények között megnevekedett a jelentősége a keresleti oldal befolyásolásának. Az utóbbi három évtizedben a gazdasági növekedést a technológia-intenzív pálya kibontakozása jellemezte, azaz a kevésbé anyag- és energiaigényes ágazatok és tevékenységi területek (tudás-intenzív iparágak és a szolgáltatói szféra) aránya nőtt a GDP-ben, a hagyományos nehézipar rovására. Számottevő eredményeket értek el az energiamegtakarításban – mindenekelőtt Japánban és Nyugat-Európában – nem utolsósorban azzal, hogy magas adókat vetettek ki az energiahordozókra. Ezeket azzal indokolták, hogy az energiahordozók piaci ára nem tükrözi a környezetvédelemmel és az ellátásbiztonsággal

kapcsolatos externáliákat. A Nyugat-Európában forgalomba hozott új személygépkocsik átlagfogyasztása az utóbbi 25 évben 10,8-ról 7 literre csökkent. A kisebb méretű járművek miatt Japánban még ennél is drasztikusabb a fogyasztáscsökkenés mértéke¹⁷.

Az USA-ban ezzel szemben az adók helyett a szabályozást használták fel a hatékonyság ösztönzésére. A szigorúbb szabályozás (Corporate Average Fuel Economy – CAFE törvény) hatására az amerikai személygépkocsik hatékonysága 1978 és 1987 között 40 százalékkal javult. 1977 és 1985 között az USA GDP-je 27 százalékkal emelkedett, miközben kőolaj-felhasználása 17 százalékkal esett vissza¹⁸. Ugyanebben az időszakban az USA nettó kőolajimportja közel 50 százalékkal csökkent. Ez is szerepet játszott abban, hogy az OPEC alkuereje gyengült az 1980-as évtized végén, és a kőolaj világpiaci ára meglehetősen stabil volt az 1990-es évtized jelentős részében.

Észak-Amerika kőolajimportjának 80 és 90 százalék közötti hányada a nagyobb kockázatú OECD-n kívüli térségből származik. Figyelmet érdemel, hogy az import 20-20 százaléka olyan országokra, illetve országcsoportokra jut (Venezuela és Nyugat-Afrika, ezen belül is különösen Nigéria), ahol belpolitikai tényezők (sztrájkok, törzsi villongások stb.) okozhatnak zavarokat a kínálatban. Az észak-amerikai kőolajimport további több mint egyötöde a szintén kockázatosnak minősülő Szaúd-Arábiából származik. Egyáltalán nem megnyugtató, hogy az észak-amerikai kőolajimport 60 százaléka politikai szempontból instabil országokra jut.

Észak-Amerika kőolajimportjának földrajzi megoszlása

	Millió hordó/nap		Százalékos megoszlás	
	2002	2003	2002	2003
Venezuela	1,58	1,58	21,0%	19,9%
Egyéb Közép- és Dél-Amerika	0,61	0,58	8,1%	7,3%
Északi-tenger	1,25	1,03	16,6%	13,0%
Volt Szovjetunió	0,09	0,16	1,2%	2,0%
Szaúd-Arábia	1,60	1,82	21,3%	22,9%
Kuvait	0,22	0,21	2,9%	2,6%
Irak	0,58	0,56	7,7%	7,0%
Oman	0,02	0,04	0,3%	0,5%
Egyesült Arab Emírátságok	0,01	0,01	0,1%	0,1%
Egyéb Közel-Kelet	0,04	0,01	0,5%	0,1%
Nyugat-Afrika*	1,19	1,50	15,8%	18,9%
Egyéb Afrika	0,18	0,31	2,4%	3,9%
Ázsia	0,16	0,14	2,1%	1,8%
Egyéb	0,06	0,08	0,8%	1,0%
Összesen	7,52	7,95	100,0%	100,0%
Ebből nem OECD	6,28	6,97	83,5%	87,7%

Forrás: OECD Oil Market Report, 2004. április 9., p. 53.

Megjegyzés: * Angola, Nigéria, Gabon, Kongó, Kongói Demokratikus Köztársaság

Az OECD-hez tartozó Európa kőolajimportjának 98 százaléka származik az OECD-n kívülről. Ezen belül Oroszország 35-40 százalékos részesedése kiemelkedő, majd egyéb Afrika (főként Észak-Afrika, beleértve Algériát) és Szaúd-Arábia következik több, mint egyhatodos súllyal. Ez más típusú függőség, mint Észak-Amerikáé. Oroszország esetében az eddigi tapasztalatok alapján (az 1970-es években indult meg a kőolajexport Nyugat-Európába) nem indokolt politikai eredetű rövid távú kínálati zavarokkal számolni, hanem inkább hosszú távú stratégiai nyomással. Az afrikai források is politikai szempontból stabilabb országokban vannak. A statisztikai adatok alapján Észak-Amerika nagyobb mértékben van kitéve politikai eredetű kínálati zavaroknak, mint az európai OECD-államok.

Az OECD-hez tartozó Európa kőolajimportjának földrajzi megoszlása

	Millió hordó/nap		Százalékos megoszlás	
	2002	2003	2002	2003
Mexikó+USA	0,19	0,18	2,2%	2,0%
Venezuela	0,18	0,10	2,1%	1,1%
Egyéb Közép- és Dél-Amerika	0,05	0,07	0,6%	0,8%
Nem OECD-Európa	0,01	0,00	0,1%	0,0%
Volt Szovjetunió	3,12	3,50	36,0%	39,0%
Szaúd-Arábia	1,16	1,31	13,4%	14,6%
Kuvait	0,12	0,12	1,4%	1,3%
Irán	0,62	0,85	7,2%	9,5%
Irak	0,40	0,20	4,6%	2,2%
Egyéb Közel-Kelet	0,46	0,28	5,3%	3,1%
Nyugat-Afrika*	0,67	0,65	7,7%	7,2%
Egyéb Afrika	1,39	1,59	16,1%	17,7%
Ázsia	0,00	0,01	0,0%	0,1%
Egyéb	0,28	0,11	3,2%	1,2%
Összesen	8,66	8,97	100,0%	100,0%
Ebből nem OECD	8,47	8,79	97,8%	98,0%

Forrás: OECD Oil Market Report, 2004. április 9., p. 53.

Megjegyzés: * Angola, Nigéria, Gabon, Kongó, Kongói Demokratikus Köztársaság

Ugyanakkor a gépkocsi-ipar erőteljes lobbizása nyomán sikerült elérni azt, hogy a CAFE törvény hatálya alól kivonták a nagy fogyasztású teherautókat és a terepjárókat, aminek nyomán az utóbbi két évben az USA-ban gyártott motoros gépjárművek üzemanyag-hatékonysága mélypontra süllyedt. A 6-7 ezer köbcentiméteres motorral felszerelt terepjárók üzemanyag-fogyasztása 15-20 liter. Mindezek a tényezők legfeljebb mérsékelhetik az esetleges kínálatszűkülés következményeit, teljesen nem képesek kiküszöbölni őket. Az igazi áttörést az jelentené, ha sikerülne kidolgozni és tömegesen elterjeszteni nem kőolajbázisú motorhajtóanyagokat. A legígéretesebbnek a hidrogéncellás gépjárműmotorok tűnnek, de még túl drágák a tömeges üzemeltetéshez, nem is beszélve a folyamatos működtetéshez szükséges töltőállomások kiépítéséről. A General Motors és más nagy autógyárak bíznak abban, hogy 5 -

10 éven belül képesek lesznek olyan hidrogéncellás motorokat előállítani, amelyek versenyképesek a benzinesekkel szemben¹⁹.

További lehetőség az esetleges kínálati nyomás enyhítésére a kőolajkészletek növelése. Ehhez kedvező feltételeket teremt a fejlett ipari országokban alacsony kamatláb-szint, mert a hitelből történő vásárlásokat olcsón lehet finanszírozni. Ennek hatását ellensúlyozza viszont a kőolaj magas ára, ráadásul a tömeges készletfeltöltés erősítené a további áremelési törekvéseket. Az OECD-ben egyébiránt követelmény, hogy a tagállamok 90 napi fogyasztásnak megfelelő készletekkel rendelkezzenek.

A kínálat ellenőrzése és megzavarása

Történelmi visszpillantásban az 1950-es és kisebb mértékben az 1960-as évtizedben a fejlett országok nagyvállalatai nagy jelentőséget tulajdonítottak a természeti erőforrások, azok közül is a kőolaj közvetlen ellenőrzésének, többek között működőtőke-beruházások segítségével. A fejlődő világban végbement államosítások, majd a szervezeti rendszer és a piaci szerkezet átalakulása nyomán a kőolaj-ellátás biztosításában a piaci elemek kerültek előtérbe a közvetlen tulajdonosi ellenőrzés rovására.

Ennek ellenére a közvéleményben elterjedt az a feltételezés, hogy a legutóbbi háborúval az USA az iraki kőolajkészleteket kívánja megszerezni, vagy legalábbis közvetlen ellenőrzése alá vonni. Ezt támasztja alá az is, hogy a Bush-kormányzat sok tagja korábban az olajiparban dolgozott. Miként arra John Tatom, a chicagói DePaul Egyetem tanára rámutatott²⁰, Irak 112,2 milliárd hordónyi készlete (Szaúd-Arábia után a második legnagyobb a világon) 30 dolláros hosszú távú hordónkénti átlagárral számolva közel 3400 milliárd dollárt ér. A kitermelési és az elhanyagolt iraki olajtermelési infrastruktúra korszerűsítéséhez szükséges beruházási költségek levonásával az ismert iraki készlet értéke megegyezik a tíz évre kivetített háborús és megszállási költségek nagyságrendjével. Ebből pedig racionális mérlegelés alapján az következik, hogy az USA-nak olcsóbb a piacon megvásárolni a kőolajat. Hasonló következtésre jutottak már egyébként az 1990. évi Öböl-háború tanulságainak összegzésekor is.

Ezzel együtt több mint valószínű, hogy a háború előkészítéséről és később az esetleges megindításáról szóló döntésben nem játszottak, illetve játszanak szerepet az ismertetett közgazdasági érvek és számítások. Miként az amerikai politikát ellenző NATO-szövetségeseket is vagy belpolitikai tényezők motiválták, vagy az USA „túlhatalmával” (unilateralizmus) szembeni félelmek. Az Irak elleni háború gazdasági következményeit teljes pontossággal nem lehet előre jelezni. Ha elfogadjuk a nemzetközi szaktekintélyek által publikált számításokat

(ezeket cáfoló információ nem áll rendelkezésre), akkor a háború és a megszállás költségei nem túlságosan biztatóak az Egyesült Államok számára. Az USA Irak elleni háborújának egyik leglényegesebb célja az volt, hogy elősegítse a közel-keleti régió hosszú távú stabilizálását. Az utólagos elemzés fényében viszont az állapítható meg, hogy a háborút követően anarchikus viszonyok jöttek létre Irakban, és az ország kőolajtermelése sem érte még el a háború előtti szintet.

A kereslet vázolt bővülése egyáltalán nem indokolna számottevő áremelkedést, ha nem lennének zavarok, illetve szűk keresztmetszetek a kínálati oldalon, különösen a fő termelők esetében. A zavarokat fokozhatja az is, hogy 2001. szeptember 11. után az USA konfliktusba került a világ több nagy kőolajtermelőjével. Az USA esetében a kőolajkínálat napi 2 milliárd hordós csökkenése számítások szerint akár 65 dollár fölé is hajthatja a kőolajárat²¹.

Az ellátási lánc megzavarására több lehetőség van. Az első lehetőség, hogy a terroristák taktikai nukleáris fegyvert vetnek be közel-keleti kőolajipari berendezések, hajók vagy vezetékek ellen. Ennek a valószínűsége minimális, mivel hírszerzési adatok szerint a terroristák nem rendelkeznek ilyen eszközökkel. Szaúd-Arábia ellen alkalmazva mindenesetre hetekre vagy még hosszabb időre napi 6-7 millió hordó kőolajkivitelét akadályozhatná meg²².

A második lehetőség az, amikor a terroristák kőolajvezetéseket robbantanak fel. A vezetékek rendkívül sérülékenyek, könnyen megrongálhatók, mivel a több száz kilométer hosszú vezetéseket a dolog természetéből adódóan nem lehet tökéletesen őrizni. Irakban, Nigériában és Kolumbiában rendszeresen rongáltak meg kőolajvezetéseket. A károk azonban viszonylag rövid idő alatt helyreállíthatók, így a vezetékek elleni támadások nem képesek hosszú időre megbénítani a kőolajellátást. Egy időben sok vezetékot kellene tönkretenni ahhoz, hogy érzékelhető zavart okozzanak a világméretű kínálatban. Ez mindenekelőtt szaúd-arábiai kőolajipari létesítmények elleni támadásokra vonatkozik.

Katonai szakértők szerint az al-Kaida szervezeti rendszere nem teszi lehetővé koncentrált támadást nagy számú célpont ellen egy időben. Az al-Kaida célja inkább az lehet, hogy a külföldiek elleni támadásokkal a külföldi szakemberek tömeges távozását idézze elő az országból, akár úgy is, hogy a külföldiek a lejáratkor ne hosszabbítsák meg munkaszerződéseiket, ami már érzékelhető fennakadásokat okozhat a szaúdi kőolajtermelésben és -kivitelben²³. Ez a stratégia mindenekelőtt a kisebb vállalatokat érinti hátrányosan, az szaúdi állami olajvállalat, az Aramco helyzetét kevésbé rengetné meg lévén alkalmazottainak 98 százaléka szaúdi. A külföldiek távozása az állami olajvállalat hosszú távú termelési projektjeinek a megvalósítását akadályozná. Nagyobb a veszélye annak, hogy a

folyamatos támadások a politikai bizonytalanság érzetét, akár a polgárháború veszélyét erősítik a gazdasági szereplőkben. (Az al-Kaida vezetői Szaúd-Arábiából származnak.)

A harmadik lehetőség a kőolaj-finomítók elleni támadás. A finomítók sok országban ki vannak téve terrorista támadásoknak, de a tapasztalatok arra utalnak, hogy nagyobb a valószínűsége a finomítók üzemzavar miatt történő leállításának. A szaúd-arábiai finomítókat egyébként rendkívül szigorúan őrzik, ez a szaúd-arábiai Abqaiq kőolajkomplexuma elleni esetleges támadás napi 7 millió hordóval mérsékelné a kínálatot ²⁴.

Negyedszer nem lehet kizárni a kikötők elleni támadásokat sem, például kis, nehezen észlelhető, gyors motorcsónakok segítségével. A nemzetközi közösség még emlékszik az USA Cole nevű hadihajója elleni torpedótámadásra, amelyet 2000-ben Jemenben hajtottak végre. Ugyanígy, az iraki Basra kikötőjét is érte támadás. Ráadásul sok kőolajtermelő ország egyetlen kikötőből exportálja a kőolajat, így a kikötők megromlása már nagyobb zavarokat eredményezhet a kőolajkínálatban. Így a szaúdi Ras Tanura, a világ legnagyobb kőolajkikötője elleni terrorakció hosszabb-rövidebb időre napi 4,5 millió hordó szállítását tenné lehetetlenné.

Végül támadható célpontá válhatnak a kőolajat szállító tankerek is. Az ilyen elszigetelt támadásoknak csekély hatásuk lenne a világméretű kínálatra, mert egy-egy hajó maximum 2 millió hordó kőolaj szállítására képes. A nagyobb veszély az, hogy a tankerek elleni támadásokkal eltorlaszolhatók a világ kőolajellátása szempontjából fontos tengersizorok (Szezei-csatorna, Panama-csatorna, Hormuzi-szoros, a Boszporusz Törökországban stb.), ami már érzékelhető hiányokat eredményezhetne a világpiacon.

A következmények értékeléséhez nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy a kőolaj Szaúd-Arábiából hat hét alatt éri el az USA-t. A tengeri szállítási tarifák alakulása is jelzi a kőolaj iránti várható keresletet. A termelő országok hiányos adatszolgáltatásával szemben megbízhatóbb adatokra lehet szert tenni a kínálatról a tengeri fuvarozás figyelemmel kísérésével.

Nigériában és Venezuelában a politikai egyensúlyhiányok fenyegetik a kőolajkivitelt. Az Irak elleni háború előtt a venezuelai ellenzék gyakorlatilag befagyasztotta a kőolajexportot. Akkor Szaúd-Arábia pótolta a mintegy napi 2 millió hordónyi kiesett mennyiséget.

A dolog természetéből adódóan ilyen „katasztrófa-forgatókönyveket” nem lehet készíteni, hiszen a terrorista támadások nem jelezhetők előre, ugyanakkor kizárni sem lehet őket. A kínálat megzavarása a piaci kockázat egyik leglényegesebb formája.

A tanulmány folytatása a Kül-Világ 2005/1-es számában fog megjelenni, amelyben a szerző Szaúd-Arábia és Oroszország szerepét vizsgálja a kőolajtermelésben valamint a nyersanyag a világgazdaságra gyakorolt hatását elemzi a szerző.

Jegyzetek

- ¹ Világméretben a közúti közlekedés aránya a kőolaj-felhasználásban 39 százalék, a légek közlekedésé 6 százalék.
- ² A villamosenergia- és hőtermelés aránya a kőolaj-felhasználásban 8 százalék körüli.
- ³ Bár a kőolaj viszonylag homogén termék, vannak különbségek az egyes lelőhelyeken kitermelt nyersanyag fizikai jellemzőiben (fajsúly, kéntartalom stb.), amelyek az árban is ki fejezésre jutnak. Ezért ha az árról van szó, akkor mindig meg kell jelölni, hogy az milyen kőolajfajtára vonatkozik. Nyugat-Európában a Brent típusú kőolaj ára a legelterjedtebb referenciaár. Oroszország ún. Ural típust exportál. A különböző kőolajfajták árából átlagárakat is számolnak.
- ⁴ A hét nővér: Standard Oil Company of New Jersey, Standard Oil Company of New York, Standard Oil Company of California (mindhárom a törzstelenes törvények keretében, 1911-ben felosztott és a Rockefeller család által irányított Standard Oil Trust utódja) Texaco, Gulf Oil, Royal Dutch Shell és a British Anglo-Persian Oil Company. A Standard Oil Company of New Jersey később az EXXON nevű céggé alakult, Standard Oil Company of New York lett a MOBIL olajvállalat, a kettő 1999-ben egyesült EXXONMOBIL, röviden XOM néven. Standard Oil Company of California és a Gulf Oil később a CHEVRON vállalat tagjává vált, majd 2001-ben a CHEVRON egyesült Texacoval CHEVRONTEXACO néven. A British Anglo-Persian Oil Company neve később British Petroleumra változott, majd az Aramcoval (ez a cég Standard Oil of Indiana révén korábban szintén a Rockefellerek vezette Standard Oil Trust része volt.) történt egyesülés után a BP nevet vette fel. Forrás: James A. Paul: Oil Companies in Iraq, Global Policy Forum, 2003. November, <http://www.globalpolicy.org/security/oil/2003/2003companiesiniraq.htm#notes>, TheFreeDictionary.Com [http://encyclopedia.thefreedictionary.com/Seven+Sisters+\(oil+companies\)](http://encyclopedia.thefreedictionary.com/Seven+Sisters+(oil+companies))
- ⁵ A royalty általános értelemben egy erőforrás kiaknázásából származó gazdasági járadék megszerzésének durva eszköze. A bruttó termelési értéken alapul, ezért nem veszi figyelembe a költségeket, így akár gazdaságtalanná is teheti egy ásványkincs kiaknázását. Mivel egy bányában vagy egy olajmezőn a marginális költségek, azaz a kitermelés utolsó egységére jutó költségek annál magasabbak, a készlet minél nagyobb hányadát aknázták ki, egy ortodox royalty politika azt eredményezheti, hogy a befektetők idő előtt szállnak ki a bányából vagy az olajmezőből. Az adózás kifinomultabb formái a nyereségen alapulnak. (Forrás: David W. Pearce: A modern közgazdaságtan ismerettára. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1993, pp. 491-492.)
- ⁶ Chalabi, Fadhil J.: OPEC: An Obituary, Foreign Policy, 1997/98 Winter, p. 127.
- ⁷ Forward piac: Olyan áru- és devizapiac, ahol előre rögzített áron adják és veszik a nyersanyagokat egy, a jövőben meghatározott napon történő teljesítésre. A gazdasági szereplők előre eladhatják vagy megvásárolhatják az adott nyersanyagot, ezzel biztosítva magukat az adott időszak árváltozásai ellen. Vannak, akik csak spekulációs célból, az árakra vonatkozó jövőbeli várakozások alapján vesznek részt ezen a piacon. Ezen a piacon a gazdasági szereplők minden egyes ügylet feltételeiben (ár, határidő, mennyiség stb.) egymás között egyeznek meg. Ettől a futures, azaz tőzsdei határidős piac abban tér el, hogy a jövőbeli adásvételi szerződés lejárata, az azokban szereplő árak vagy devizák mennyiségét és a termékek paramétereit szabványosítják. A felek nem egymással, hanem az elszámolóházzal állnak kapcsolatban, amely naponta számolja el a pozíciókat. Ehhez meghatározott letéti követelményeket kell teljesíteni. A derivatív instrumentumok olyan ügyletek, amelyek tartalma valamilyen más termék ár-, árfolyam- vagy a kamatláb-változásától függ.
- ⁸ Kajári Gyula: (M)olajárak fent és lent. Világgazdaság, 1999. július 30., pp. 5-6.
- ⁹ International Energy Agency: Oil Market Report. A monthly oil market and stock assessment, 2004. augusztus 11. p. 1.
- ¹⁰ David Buchan: Collecting data is still a crude science. Financial Times, 2004. június 3., p. 13.
- ¹¹ Carola Hoyos: Stricter laws prompt refinery closures. Financial Times, 2003. november 25., p. 1-7.
- ¹² Csúcs az OPEC olajtermelése. Világgazdaság, 2004. június 8., p. 8.
- ¹³ Tim Appenzeller: Nincs több olcsó olaj. National Geographic Magyarország, 2004. június, p. 55.
- ¹⁴ Idézi: Still holding customers over a barrel. The Economist, 2003. október 25., p. 72.
- ¹⁵ Martin Wolf: Oil is more vulnerable to politics than to geology. Financial Times, 2004. június 6., p. 123.
- ¹⁶ Papp Zoltán: Nagyberuházásokon múlik az olajár alakulása. Napi Gazdaság, 2004. július 5., p. 2.
- ¹⁷ Boros Jenő: Olaj nélkül nem megy. Népszabadság, 2004. június 9., p. 15.
- ¹⁸ Still holding customers over a barrel. The Economist, 2003. október 25., p. 73.
- ¹⁹ Garry S. Becker: Meddig tartható a kőolajfüggettség? Figyelő, 2004. június 10-16., p. 27.
- ²⁰ John Tatom: Iraqi oil is not America's objective. Financial Times, 2003. február 13., p. 11.
- ²¹ Stanley Reed — James C. Cooper — Stephanie Anderson Forest: Coping with sky-high oil prices. Business Week, 2004. augusztus 30., p. 43.
- ²² What if? Saudi Arabia and oil. The Economist, 2004. május 29., p. 6-9.
- ²³ Kevin Morrison — Carola Hoyos — Roula Khalaf: Terror attacks, capacity shortages and a herd of speculators: how can Opec bring calm to the world oil market? Financial Times, 2004. június 3., p. 13.
- ²⁴ What if? Saudi Arabia and oil. The Economist, 2004. május 29., p. 69.